

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

11-son (5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 11 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent;

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent;

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.;

Jabborova Charos Aminovna - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari doktori (DSc), Professor.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Qodirova Muqaddas Tog'ayevna - filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b.,;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD);

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari

doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD);

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasini mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD).

22.00.00- SOTSIOLOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Muxammadiev Akmal Ganievich</i> TOSH DAVRIDA KVARIS XOMASHYOSIDAN FOYDALANISH MASALASINI O'RGANISH	10-15
<i>Xujaniyazov Uktam Yeshbayevich</i> MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONDA MADANIYAT SOHALARI RIVOJLANISHINING ASOSIY TENDENSIYALARI (QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASI MISOLIDA)	16-21
<i>Mo'minov Xusanboy Madaminjonovich, Xamidova Ominaxon</i> ANTI-K TEATR	22-25
<i>Ravshanov O'ktamali Rustam o'g'li</i> SOPOL IDISHLARDAGI EPIGRAFIKA	26-29
<i>Elboyeva Shaxnoza</i> O'ZBEK OLIMLARI VA MUTAXASSISLARINING GLOBAL FAN VA TEXNOLOGIYA RIVOJIGA TA'SIRI: TARIXDAN HOZIRGI	30-33
<i>Esanova Nilufar</i> O'ZBEKISTONNING SANOAT SOHASIDA KADRLAR TAYYORLASH SIYOSATI: ILMIY ASOSLAR VA DOLZARB MASALALAR	34-38
<i>Asadova Ra'no Baymanovna, Ashurova Qunduz Abduxoliq qizi</i> QASHQADARYO VILOYATIDA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING RIVOJI (1990–2025): MANBALAR, MUAMMOLAR VA TENDENSIYALAR	39-42
<i>Umarqulova Gulchiroy Fayzulla qizi</i> JIZZAX CHO'LLARINING O'ZLASHTIRILISHI VA MIRZACHO'L VA DO'STLIK TUMANLARINING TASHKIL TOPIHI TARIXIDAN	43-47
<i>Shirinova Nargiza Faxritdinbek qizi</i> XIX ASR IKKINCHI YARMI – XX ASR BOSHLARIDA TURKISTONDA DORISHUNOSLIK AN'ANALARI TARIXIDAN	48-53

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Akbarov Husan O'zbekxonovich</i> BOG'DORCHILIK XO'JALIKLARINING ISHLAB CHIQRISH SAMARADORLIGIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLARNI EKONOMETRIK MODELLAR ASOSIDA BAHOLASH	54-59
<i>Asqarova Nargiza Ilhomxo'jayevna</i> KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ILG'OR XORIY TAJRIBASI	60-67
<i>Nurmurodov Zafarjon Nurmurod o'g'li</i> MAHALLIY DAVLAT HOKIMIYATI ORGANLARINI RAQAMLASHTIRISHNING ZAMONAVIY YO'NALISHLARI VA MUAMMOLARI	68-72

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Abilov O'rol Murodovich</i> OPTIMIZM-PESSIMIZMNING IJTIMOY VA GNOSEOLOGIK ASOSLARI	73-81
<i>Ismoilov Maxamadixon Isroilovich</i> AXLOQ VA FOYDA O'RTASIDAGI DIALEKTIKA: IQTISODIY RATSIONALIZMGA AKSIOLOGIK YONDASHUV	82-90
<i>Yuldashev Rustam Daniyrovich</i> YOSHLAR TARBIYASIDA DINIY-MA'RIFIY TUSHUNCHANING O'RNI VA AHAMIYATI	91-98
<i>Sagdullayeva Dilbar Shuxratovna</i> JAMOATCHILIK NAZORATINI TAKOMILLASHTIRISHNING FALSAFIY JIHATLARI	99-105
<i>Narziyev Zubaydillo Ibodilloevich</i> AZIZIDDIN NASAFIYNING TASAVVUF ILMIGA OID QARASHLARINING METODOLOGIK TAHLILI	106-112
<i>Mamajonov Sanjarbek Hamrajonovich</i> SOTSIAL INJENERIYANING RIVOJLANISH TARIXI VA METODOLOGIYASI	113-118
<i>Rajabov Ilxom Mustafoevich</i> ZAMONAVIY TA'LIM PARADIGMALARI (RAQAMLI TA'LIM, KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV, UZLUKSIZ TA'LIM): IJTIMOY-FALSAFIY TAHLIL	119-123
<i>Toirov Ilxom</i> MADANIYAT VA KUNDALIK HAYOT DIALEKTIKASI	124-127
<i>Mamatnazarov Lazizbek To'raquliyevich</i> ZO'RAVONLIK IJTIMOY-XATARLI XULQ-ATVOR SIFATIDA: MAZMUNI VA MOHIYATI, OQIBATLARI	128-131
<i>Toxirov Abdumalik Ashurali o'g'li</i> MODERNIZATSIYA SHAROITIDA YOSHLAR AXLOQIY QADRIYATLARINING TRANSFORMATSION DINAMIKASI	132-136
<i>Нурмухамедова Севара Бадриддиновна</i> ВЛИЯНИЕ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ МОЛОДЕЖИ	137-141
<i>Axmedova Dilrabo Sa'dullayevna</i> YOSHLAR SALOMATLIGI VA IJTIMOY SHAKLLANISH: STRESS, DEPRESSIYA, RUHIY SALOMATLIK, JAMOATCHILIK VOSITASI SABOQLARI ...	142-145
<i>Xolmirzayeva Jumagul Xamdamovna</i> YOSHLAR MEHNAT MADANIYATI VA UNING JAMIYAT RIVOJIGA TA'SIRI	146-150
<i>Abdusalimov Abror Vali ug'li</i> MIRZO G'OLIB VA MUHAMMAD IQBOL IJODIDAGI FALSAFIY, MA'NAVIY VA BADIY MUSHTARAKLIK	151-158
<i>Maxmudov Izzatillo Ne'matilloevich</i> IJTIMOIY ADOLAT: NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI VA ZAMONAVIY TALQINI	159-163
<i>Aripov Alisher Sayfiddinovich</i> KORRUPSIYA TUSHUNCHASINING ILMIY-METODOLOGIK ASOSLARI	164-167
<i>Xudoyqulov Shukrullo Sohibovich</i> O'ZBEKISTONDA YANGI TARAQQIYOT BOSQICHIDA YANGI MA'NAVIY MAKONNI YARATISH TAMOIYILLARI	168-172

<i>Ibrogimova Gulbaxor Eshmatmatovna</i> MA'NAViy-AXLOQiy TANLOV TUSHUNCHASI VA UNING FALSAFIY MOHIYATI	173-176
--	---------

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Abduraxmonova Ra'no Kosimovna</i> NEMIS TILIDAGI DINIY MATNLARNING O'ZBEK TILIGA	177-182
<i>Abdusalimov Abdulaziz Abdumutal o'g'li</i> INGLIZ TILI MODAL FE'LLARINING TIPOLOGIK TALQINI	183-188
<i>Abduraximova Okila Gayratovna</i> ZAMONAVIY NEMIS TILIDA NEOLOGIZMLAR TIPOLOGIYASI VA TASNIFI	189-194
<i>Ubaydullayeva Umida Abdushukur qizi</i> TERMIN, TERMINOLOGIYA VA ULARNING YONDOSH TUSHUNCHALARGA MUNOSABATI	195-198
<i>Sayitqulova Zilola Xusniddin qizi</i> BADIY ASARLARDA PERSONAJLARARO MUNOSABATLARNING LINGVOMADANIY VA PRAGMATIK TAHLILI (O'ZBEK VA INGLIZ ADABIYOTI MISOLIDA).....	199-203
<i>Khodjayeva Khurshida Sharafitdinovna</i> LANGUAGE CHANGE AND THE EMERGENCE OF NEW LEXICAL UNITS IN THE DIGITAL ERA	204-209

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Реймбаев Абдулла Курбанбаевич</i> РАССУЖДЕНИЯ ОБ УГОЛОВНО-ПРАВОВОМ ПОНЯТИИ УЧАСТИЯ В ПРЕСТУПЛЕНИИ	210-215
<i>Sayfiddinov Aqliddin Anvarjon o'g'li</i> HUDUDLARNI IJTIMOiy-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY KENGASHLAR FAOLIYATINI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH: RETROSPEKTIV TAHLIL	216-222
<i>Samandarova Feruza Baxromjon qizi</i> YASHIL DAVLAT XARIDLARI	223-229
<i>Rasulov Siroj Sodiq o'g'li</i> DAVLAT BOSHQARUVIDA ODILLIK PRINSIPI TALQINI	230-233
<i>Aslanov Sharafiddin Xayrullayevich</i> IQTISODIY JINOYATLARNING MAZMUN-MOHIYATI VA ULARNING OLDINI OLISH MEXANIZMLARI	234-238

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

<i>Akbarova Gulhayo Oybekovna</i> TA'LIM 5.0 KONSEPTSIYASI ASOSIDA "QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA MANBALARI" FANINI O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH	239-246
<i>Sulaymanova Dildora Nazarovna</i> BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA KREATIV TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING ROLI	247-251

Aytmuratov Ajiniyaz Jumabay Uli

TALABALARNING MODELLASHTIRISHGA OID KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA
RAQAMLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH 252-255

Najmetdinov Ma'ruf G'ayratovich

O'QUVCHILARNING SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHDA
MULTIPLATFORMADAN FOYDALANISH METODIKASI MODEL 256-265

Javliyeva Shahnoza Bahodirovna

TA'LIM SIFATINI TA'MINLASHGA YO'NALTIRILGAN O'QUV-TARBIYAVIY
JARAYONNI TASHKIL ETISH VA DIDAKTIK MATERIALLAR YARATISH
TEXNOLOGIYASI 266-269

Received: 10 October 2025
Accepted: 25 October 2025
Published: 2 November 2025

Article / Original Paper

FROM THE HISTORY OF PHARMACEUTICAL TRADITIONS IN TURKESTAN IN THE SECOND HALF OF THE 19TH AND THE EARLY 20TH CENTURY

Shirinova Nargiza Faxritdenbek qizi

Researcher at the Institute of History of the Academy of Sciences

Abstract. This article presents information on the state of the field of pharmacology, which was a key component of folk medicine practiced in Turkestan in the second half of the 19th and the early 20th century. The study examines issues related to the use of natural products in the preparation of medicines — in particular, medicinal herbs, mineral substances, and various animal parts — as well as the locations where these materials were obtained and supplied. Based on historical evidence, the article reveals data on the composition of medicines used in the treatment of diseases, as well as the methods and tools employed in their preparation.

Keywords: folk medicine, healer, pharmacology, medicinal herbs, mineral substances, simple medicines, compound medicines.

XIX ASR IKKINCHI YARMI – XX ASR BOSHLARIDA TURKISTONDA DORISHUNOSLIK AN'ANALARI TARIXIDAN

Shirinova Nargiza Faxritdinbek qizi

Fanlar akademiyasi Tarix instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Turkistonda XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida amalda bo'lgan xalq tabobatining asosiy bo'g'ini hisoblangan dorishunoslik sohasining holatiga oid ma'lumotlar keltiriladi. Dori tayyorlashda foydalanilgan tabiiy mahsulotlar xususan, shifobaxsh giyohlar, mineral ma'danlar, turli xil hayvon a'zolarining yetishtirish va olib kelish manzillariga oid masalalar tadqiq etilgan. Kasalliklarni davolashda qo'llanilgan dorilarning tarkibi, ularni tayyorlash usul va vositalariga oid ma'lumotlar tarixiy faktlar orqali ochib berilgan.

Kalit so'zlar: xalq tabobati, tabib, dorishunoslik, shifobaxsh giyohlar, mineral ma'danlar, soda dorilar, murakkab dorilar.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5I11Y2025N10>

Kirish. Qadimdan biron-bir dardni yengishda, birinchi yordam choralari ko'rishda eng avvalo tabiat unsurlariga murojaat qilingan. Mashhur hakim Gippokrat bu haqda to'xtalib: "Tabiat davolaydi, tabib esa yordam beradi", – degan edi. Dastlab, o'simliklarning shifobaxsh xislatlari tasodifan aniqlangan bo'lsa, keyinchalik doimiy kuzatuvlar va sinovlardan o'tib shifobaxsh o'simliklar haqidagi ma'lumotlar ko'payib, mukammallashib borgan va tabobatda qo'llanila boshlagan[1;4-b]. Abu Rayhon Beruniyning "As-Saydana fi-t-tib" ("Tabobatda dorishunoslik kitobi"), Abulg'ozzi Bahodirxonning "Manofe' ul-inson" asarlarining yaratilishi Turkistonda dorishunoslik ilmining paydo bo'lishi va keyingi avlodlarga yetkazish uchun zamin yaratgan. Tib ilmi bilan shug'ullanuvchi olimlar tomonidan o'lkaga xos kasalliklarni davolashda istiqomat qilayotgan hududdagi giyohlar, ma'danlar va hayvonot olamiga murojaat qilish eng samarali usul ekanligini ta'kidlovchi nazariyani ilgari surganlar.

Muhokama. Dori vositalarining aksariyat qismi Turkiston hududida yovvoyi tarzda uchragan yoki maxsus yetishtirilgan, ba'zilar esa boshqa mamlakatlardan olib kelingan. Ahamiyatli jihati shundaki, dori sifatida qo'llanilgan tabiiy vositalarning katta qismi Turkiston tabiatiga xos bo'lganligi dorishunoslik tarmog'ining yanada rivojlanishiga va kasalliklarni davolashdagi yutuqlarga asos bo'lgan. Tadqiqotchi A.Kolosov tabiblar tomonidan foydalaniladigan 227 xil shifobaxsh giyohni o'rganib, ulardan 113 tasi Turkiston tabiatiga, 62 tasi Hind tabiatiga, 12 tasi Xivaga, 12 tasi Xitoyga, 9 tasi Buxoroga, 7 tasi Fors yerlariga, 6 tasi Arab olamiga, 1 tasi Misr tabiatiga, 4 tasi Yevropa florasiga va 1 tasi Afg'on florasiga taalluqli ekanini ta'kidlagan[2;45-b].

Ushbu dori vositalari arab, yunon va fors dorishunosligiga oid manbalarda ham qayd etilgan bo'lib, ingliz tadqiqotchisi Yu.Skayler Turkiston dorilari hamma musulmon mamlakatlarning dori-darmonlari bilan bir xil tabiatga ega bo'lib, ushbu dorilar arablar bilan kirib kelgan, degan fikrni ilgari suradi. U tadqiqotlarida keltirgan 226 ta dorivor o'simlikdan kamida 210 tasi buyuk arab shifokori Ibn Baytar va uning zamondoshlariga, 172 tasi Dioskrid va Galenga tanish bo'lganligini qayd etgan. Yu.Skaylarning ta'kidlashicha, 226 ta dori-darmondan 12 tasi Xitoydan, 62 tasi Hindistondan keltirilgan. Ulardan yetmish bittasi Toshkentda yetishtirilgan yoki yovvoyi holda o'sgan, elliktasi Samarqand va Buxorodan, ba'zilar Xiva, Qo'qon va Afg'onistondan olib kelingan. E'tiborli jihati shundaki, ulardan yettitasi fors diyorida, oltitasi Arabiston va Turkiyadan, biri Misr va to'rttasi Yevropadan olib kelingan. Yevropadan keltirilgan dori-darmonlar o'lka uchun yangilik bo'lmay, balki uzoq vaqtlardan beri tabiblar tomonidan qo'llanib kelayotgan mahsulotlar hisoblangan[3;63-b]. Demak, Turkiston o'lkasining Yevropa va qo'shni mamlakatlar bilan o'zaro iqtisodiy munosabatlari milliy tibbiyotning muhim bo'g'ini bo'lgan dorishunoslik sohasining rivojlanishiga va yanada takomillashib borishiga turtki bo'lgan.

Ba'zida qo'shni mamlakatlardan kelgan tabiblar Turkiston hududida uchramaydigan noyob dori vositalarini olib kelish va ular yordamida kasallarni davolash orqali aholini o'zlariga jalb qilishga harakat qilganlar. Xususan, Farg'ona vodiysida Qoshg'ardan kelgan dungan tabiblari o'zlari bilan yosh va yumshoq bo'lgan morol yoki izyubr shohi va jenshen ildizini olib kelganlar va u bilan kasallarni davolaganlar. Dungan tabiblari tomonidan ushbu mahsulotlar hattoki o'likni tiriltira olish xususiyatiga ega deb baholangan[4;244-b]. Bu kabi noyob o'simliklarni boshqa mamlakat tabiblari tomonidan olib kelinishi Turkiston aholisi e'tiborini tortish va ishonchini qozonish uchun xizmat qilgan.

19-yuzyillik ikkinchi yarmi – 20-yuzyillik boshlarida Turkistonda dori-darmonlar uch xil vosita orqali tayyorlangan. Bular o'simliklar, tabiiy ma'danlar va hayvonot olami. *O'simlik orqali.* Turkiston tabiatidagi o'simlik dunyosiga tegishli deyarli har bir daraxt, giyoh va mevalar shifobaxsh hisoblangan. Dorivor giyohlar uch xil usulda tarqalgan bo'lib, *birinchisi* – maxsus o'stiriluvchi, *ikkinchisi* – yovvoyi tarzda o'suvchi, *uchinchisi* – boshqa mamlakatlardan keltiriluvchi o'simliklar hisoblangan. Dori tayyorlashda tog'-u toshlarda o'suvchi giyohlardan tortib aholi hovlisidagi o'sma, rayhon kabi oddiy o'simliklardan ham foydalanilgan. Dori tayyorlashda o'simliklarning guli, poyasi, bargi, ildizi, urug'i va yog'idan, daraxtlarning po'stlog'i va shirasidan, mevali daraxtlarning nafaqat mevasi, balki novdasi, barglari, danagidan foydalanilgan. Shifobaxsh giyohlardan yantoqshakar, sunbul, arpabodiyon, isiriq, xardal, ko'knori, bug'doy, aloe, nazla o'ti, qizilmiya, mingdevona, yasmiq, mingtomir, zirk va boshqa shu kabi ko'plab dorivor giyohlardan keng foydalanilgan. Daraxt po'stloqlaridan sandal daraxti

po'stlog'i turli malhamlarda va damlamalar tayyorlashda, maxsus daraxt tanasidan tayyorlanuvchi misvok esa tish tozalash vositasi sifatida qo'llanilgan.

Ushbu o'simliklarni tabiblar tashqi ko'rinishi, hidi va ta'midan aniqlashda katta tajribaga ega bo'lganlar. O'simliklarni tabiblarning o'zlari, oila a'zolari va shogirdlari yordamida terib dori uchun tayyorlaganlar. O'simliklarni tozalash, quritish, hab dorilar yasash, damlamalar tayyorlash tabib va uning oila a'zolari yordamida bajarilgan. Dori vositalariga qo'shiluvchi ba'zi mahsulotlar, shuningdek, xorijdan keltiriladigan dorilar attorlar orqali sotib olingan. Demak, tabib bir vaqtning o'zida kasallarni qabul qilish va davolash ishlarini amalga oshirishi bilan birga dorishunoslik bilan ham shug'ullangan.

Shuningdek, tabiblar uchun *tabiiy ma'danlarning* shifobaxsh xususiyatlari va ulardan dori tayyorlash jarayoni yaxshi ma'lum bo'lgan. Turkiston tabiblari navshodir, qo'rg'oshin, simob, achchiqtosh, oltingugurt, mis, kinovar (simob rudasi), ruh kuporosi va boshqa mineral moddalar bilan tanish bo'lganlar va ularni dorishunoslikda qo'llaganlar[5;277-b]. 19-yuzyillik oxirlariga kelib Turkiston hududida zamonaviy turdagi dorixonalarning ochilishi tabiblarning yangi kimyoviy moddalarni tanish va o'z amaliyotlarida qo'llashda turtki bo'lgan. Xususan, tabiblar tomonidan qo'shimcha ravishda mishyak, xinin va fuksin kabi moddalar qo'llana boshlangan[6;148-b]. Rus tadqiqotchilari bezgak kasalligida asosiy dori vositasi sifatida qo'llaniluvchi xinin preparatini turkistonliklarga ruslar tanishtirgan desalarda, I.Yavorskiy Buxoro tabiblari va aholisi xinin preparati va uning foydasi haqida avvalroq bilganliklarini ta'kidlaydi[7]. Xinin preparati Turkiston hududiga Hindistondan juda cheklangan miqdorda olib kelinib, kasalliklar avj olgan vaqtda ushbu mahsulotni topish aholi va tabiblar uchun qiyinchilik tug'dirgan. Jumladan, o'lkaga bezgak kasalligi tarqagan vaqtda rus shifokorlaridan xinin dorisini so'rab kelganlar ko'p bo'lgan, ammo shifokorlar tomonidan aholiga ushbu mahsulotni berish ta'qiqlangan.

Milliy tib dorishunosligida o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan mumiyo mahsuloti Turkiston tabobatida keng qo'llanilgan. Mumiyo tabobatda qo'llanilishi bilan bir qatorda, har bir xonadonda saqlangan va safarga chiqilganda u zaruriy ehtiyoj sifatida olib ketilgan. 19-yuzyillikning ikkinchi yarmi – 20-yuzyillik boshlarida mumiyo, asosan, lat yegan va singan suyaklarni tuzatishda qo'llanilgan. Umuman olganda, mumiyoning shifobaxsh xususiyatlari keng bo'lib, ma'lum bir kasallikda hech qanday dori vositasi naf bermasa, bemor mumiyo igna uchi miqdorida, bemor necha yoshda bo'lsa, shuncha kun davomida iste'mol qilish an'anasi mavjud bo'lgan. Mumiyo Turkiston hududiga Xitoy, Hindiston va Tibetdan keltirilib, tilla og'irligi hisobida baholangan[8;85-b].

Tabobatda nafaqat o'simliklar va ma'danlar, balki *hayvonot olamidan* ham dori tayyorlashda foydalanilgan. Bunda sut emizuvchilar – qo'y, ot, sigir, echki, tuya; qushlardan – chumchuq, bedana, hudhud, qumri; sudralib yuruvchilar, mayda hasharotlar chumoli, chigirtka, chuvalchang, qisqichbaqa va boshqa ko'pgina jonzotlarning go'shti, terisi, suti, qoni, tuki, hasharotlar uyasi, zahri, hattoki tezagidan dorilar tayyorlangan. Qushlar va uy hayvonlari xususan ot, qo'y, echki kabilarning suti va yog'lari ichki kasalliklarda hamda tashqi jarohatlarda keng qo'llanilgan. Xususan, "Turkiy tibbiyot" asarida kishining qorni quruq-issiqlardan og'risa qo'y suti bilan dolchinni qaynatib ichish, ko'zdan yosh oqib to'xtamasa echkinining yungini ko'ziga yopish, tish og'rig'ida ilonning po'stini sirka bilan qaynatib tishga yopish, qorin va oshqozon og'riqlarida ot sutini qaynatib ichish, karlikda va quloq og'rig'ida ho'kizning o'tini sirka bilan qaynatib qulog'iga tomizish kabi davolar keltirilgan[9;33-b]. Ot va qo'y yog'i hamda

po'st dumbasi singan va chiqqan suyaklarni bitirishda eng yaxshi vosita hisoblanib siniqchilar tomonidan doimiy qo'llanilgan[10; 67-b].

Hasharotlar va yovvoyi hayvon a'zolari esa ko'proq tashqi qo'llov uchun buyurilgan hamda ulardan turli quyuq dorilar tayyorlangan. Xususan, quritilgan va qaynatilgan kaltakesak turli yaralarda, ayiq va yo'lbars yog'i bod kasalligida, burgut jigari suvdan qo'rqish kasalligida tavsiya qilingan. Turkistonlik aholi orasida yashil qo'ng'izcha (shpanka) hasharoti keng tarqalgan bo'lib, undan tabiblar turli dorilar tayyorlashda keng foydalanganlar. Yashil qo'ng'izning quritilgan shaklidan tabobatda turli malhamlar tayyorlashda foydalanilgan. Toshkent atrofi aholisi bu qo'ng'izni tanani tetiklashtirish, kuch yig'ish maqsadida ichga qabul qilishgan[4; 259-b]

Zaharli hasharotlar, ilon va chayonning yog'i yoki zahridan ham dorilar tayyorlangan. Xususan, Mahmud Yayfoni buyrak kasalliklarida "ma'juni aqrab" dori vositasini tavsiya etadi. Ushbu dori chayonning kuli va bir nechta shifobaxsh giyohlarni asal bilan aralashtirib tayyorlangan. Yayfoni ushbu dori vositasi juda foydali ekanligini ta'kidlab, uni hatto bolalarda ham qo'llash mumkin ekanligini yozgan[11; 25-b]. Ilon po'stlog'i esa turli jarohat va yaralarni tezroq bitirishga yordam bergan.

Inson tanasidagi ortiqcha qonni chiqarib yuborishga yordam beruvchi zulukdan ham Turkiston milliy tibbiyotida keng foydalanilgan. Zuluk solish usuli ko'pgina kasalliklarda qo'llanilgani uchun aholining o'zi ham bu borada yetarli tajriba to'play olgan. Shu sababli zuluk qo'yish muolajasi aholi tomonidan tabib tavsiyasisiz ham bajarilgan. Zuluk Turkistonning ko'pgina ko'llarida tabiiy ravishda ko'paygan. Xususan, A.Fedchenko Kattaqo'rg'on yaqinidagi Chariq ko'lga borganida u yerda aynan tibbiyot zuluklarini uchratadi va bu ko'lning zuluklar ko'payishi uchun qulay ekanini ta'kidlaydi. Zuluk, hattoki rus shifokorlari va harbiylari tomonidan ham qo'llanilgan va ijobiy natijalarga erishilgan. Samarqand yaqinidagi Kattaqo'rg'on harbiy lazaretiga shifokor Batirshin zulukni birinchilardan bo'lib tanishtiradi va ushbu lazaretdagi harbiylar uni davo sifatida qo'llaydilar. Ammo ular zulukni yetilish va ko'payish joyini aniq bilmaganliklari uchun uni tatar savdogarlaridan sotib olganlar[12;287-b].

Turkiston tabiblari yuqorida keltirilgan tabiiy vositalar orqali dorilarning bir qancha ko'rinishdagi turlarini tayyorlaganlar. 19-yuzyillikning ikkinchi yarmi – 20-yuzyillik boshlarida ham an'anaviy tarzda dorilar ikki xil ko'rinishda mavjud bo'lgan. Ya'ni bular *sodda va murakkab* dorilar. Sodda dorilar faqatgina bitta mahsulotni dori sifatida qo'llanilishi bo'lsa, murakkab dorilar esa ikki yoki undan ortiq mahsulotni qo'shib turli usullar orqali tayyorlangan dorilar hisoblangan. Ushbu dorilarning ba'zilar faqat ma'lum kasallikni davolashda, ba'zilar esa bir vaqtda bir qancha kasalliklarni davolash uchun qo'llanilgan. Xususan, yo'talni davolash uchun nok urug'ini qaynatib ichish, karlikda esa nok urug'ining yog'ini quloqqa tomizish buyurilgan[9;25-b].

Sodda dorilar ma'lum bir o'simlik yoki ma'danni shifolik xususiyatiga qarab turli kasalliklarda qo'llanilgan. Xususan, yo'talni ketkazish uchun anjirni yaxshilab qaynatib, suvidan ajratib, uch kecha-kunduzdan keyin ushbu anjirni yeyish kabi sodda tavsiyalar beriladi[9;25-b].

Murakkab dorilar esa ushbu sodda dorivor o'simlik va ma'danlarni qo'shish orqali tuzilgan yangi dori vositasidir. Murakkab dorilar 10 tadan 70 tagacha mahsulotdan iborat bo'lishi mumkin bo'lgan. Ammo keyinchalik ushbu vositalarning ko'p qismi kamayib yoki yo'q bo'lib ketishi natijasida ularni topish qiyin bo'lgan. Shu sababli ularning o'rnini bosuvchi

vositalar yordamida murakkab dorilar tarkibi tabiblar tomonidan soddalashtirilgan. 19-yuzyillikning ikkinchi yarmi – 20-yuzyillik boshlarida Turkistonda tayyorlanuvchi murakkab dorilarning tarkibi 3 tadan 10 tagacha bo'lib, ularning aksariyatini ushbu hududning o'zidan topish mumkin bo'lgan[13;143-b].

Dorilar iste'mol qilinadigan va iste'mol qilinmaydigan turlarga bo'lingan. *Iste'mol qilinadigan* dorilarga qaynatmalar, damlamalar, sharbatlar, shiralar, hab dorilar, talqon dorilar, kulchalar, kukun dorilar, murabbolar, surgi dorilar, ma'junlar kirgan, *iste'mol qilinmaydigan* dorilarga esa malhamlar, bog'lamalar, surtma dorilar, yog'lar, ko'z dorilari, quloq dorilari, tishga qo'yiladigan dorilar, tomoq chayish uchun dorilar, oyoq vannalari va ichki a'zolar uchun vannalar kirgan.

Ularning har biri turli kasalliklarda turlicha qo'llanilgan. Bosh va ichki kasalliklarda qaynatma, damlama, hab dorilar berilgan bo'lsa, teri kasalliklari, yarali kasalliklarda, tomir kasalliklarida tashqi qo'llaniluvchi dorilar tavsiya etilgan. Ba'zi kasalliklarda esa har ikki tur dorilardan foydalanilgan. Xususan, buyrakda qum paydo bo'lganda uzum daraxtini kuydirib kulini temirtikan mevasining olti boshi bilan mesh to'la suvda qaynatib, shirasini olib yetti qoshiq mazkur kuldan qo'shib ichish va kulini qizdirishda qo'llash buyurilgan. Shu bilan birga, ushbu qaynatmani buyrak ustiga qo'yish yoki suviga o'tirish juda foydali hisoblangan[11;65-b]. Demak, bitta dori vositasidan bir necha shaklda turli xil kasalliklarni davolashda foydalanilgan.

Murakkab dorilarning ba'zilar o'ziga xos nomlarga ega bo'lib, tabiblarga qulaylik tug'dirish maqsadida, shu bilan birga dori nusxasi sifatida tibbiy asarlarda shu nomlar bilan atalishi an'anaga aylangan. Xususan, sikanjabin – sirka va asaldan tayyorlangan murabbo, taryoqi kabir – yetmish xil modda qo'shilgan murakkab dori nomi, gulob – atirgul suvini anglatgan. Shuningdek, tabiblar tayyor dori nusxalaridan tashqari o'zlarining tajribalari orqali yangi turdagi murakkab dori vositalarini yaratganlar va ularni maxsus nom bilan ataganlar. Xususan, tibbiy asarlarda qadim tabiblarga hos Dioskaridning 56 xil o'simlik va ma'dandan iborat "Najot beruvchi dorisi", Jolinusning "Davoi al-kurkum", Roziyning "Habbi atoi" ("Ilohiy drajje") dori nusxalari nomlari uchraydi[14;94-b].

Natijalar. 19-yuzyillikning ikkinchi yarmi – 20-yuzyillik boshlarida, garchi kimyoviy vositalar Turkistonga kirib kela boshlagan bo'lsa ham, tabiblar tarixiy an'analarni saqlab qolgan holda bemorlarni davolash va dori-darmonlar tayyorlashda tabiiy vositalardan foydalanganlar. Turkistonning mineral moddalarga va turli-tuman shifobaxsh o'simliklarga boyligi mamlakatda dorishunoslikning keng rivojlanishiga turtki bo'lgan. Dori vositalari shifobaxsh giyohlar, mineral ma'danlar, turli xil hayvon a'zolari, sudralib yuruvchilar va hasharotlardan tayyorlangan. Tabiblar tabiiy giyohlar va ma'danlarning shifobaxsh xususiyatlariga oid ilmlarni chuqur egallaganlar.

Demak, Turkistonda mavjud bo'lmagan dori vositalari asosan Xitoy, Hindiston, Eron, Afg'oniston va Arabiston kabi qo'shni mamlakatlardan keltirilgan. Xususan, Hindistondan halila daraxti mevasi, dolchin daraxti po'stlog'i, bozbosa, zanjabil, qalampirmurch, kundur, kuchala, limon, aloe, sobeston, tomir o'simliklari, Xitoydan mumiyo, so'rayravon, cho'pi-chin, arab mamlakatlaridan Misr novvoti, sanoyi makka, charm-dori, bihe marjon kabi dorivor vositalar olib kelingan. Arabiston hududidan keltiriluvchi mahsulotlar asosan Makka va Madina shaharlariga borgan ziyoratchilar orqali yetkazilgan. Xususan, ziyoratchilar buqoq kasalligida qo'llaniluvchi dengiz o'ti va marjonni Qizil dengizdan yig'ib olgan arab savdogarlaridan sotib olganlar. Buxoroning o'zidan ham ba'zi Turkiston o'lkasida uchramaydigan mahsulotlar igir,

saqich, soʻzach kabi oʻsimliklar, shuningdek Erondan mashhur zaharlanishga qarshi qoʻllaniluvchi va umumiy quvvat beruvchi tiriyak dori vositasi olib kelingan[15;49-b].

Xulosa. Turkiston tabiatidagi deyarli barcha giyoh va maʼdanlar turli xil kasalliklarni davolashda samarali qoʻllanilgan. Garchi, mamlakatda ilk zamonaviy dorixonalar ochilgan boʻlsa-da, sinalgan anʼanaviy dorishunoslik xalq orasida oʻz oʻrinini yoʻqotmadi. Dori tayyorlashda faqatgina tabiiy moddalar: shifobaxsh giyohlar, mineral maʼdanlar, hayvonot olamidan keng foydalanilgan. Dori tayyorlash bilan tabiblarning oʻzlari tibbiy anʼanalar asosida shugʻullanganlar va sodda hamda murakkab dori turlarini tayyorlay olganlar. Dorivor giyohlar yovvoyi tarzda oʻsgan, maxsus oʻstirilgan yoki boshqa mamlakatlardan olib kelingan.

Adabiyotlar/Literatura/References:

1. Набиев Н., Шальнёв В., Иброҳимов А. Шифобахш неъматлар. 2-нашр. – Тошкент: Меҳнат, 1989.
2. Зияева Д.Х. История медицины в Туркистане// Социальная жизнь в Центральной Азии в начале XX века. Материалы международной конференции. – Самарканд, 2009.
3. Туркистонда тиббиёт: анъана ва инновациялар (XIX аср охири – XXаср бошлари). Масъул муҳаррир: Шадманова С.Б. – Тошкент, 2019.
4. Кушелевский В. Материалы для медицинской географии и санитарного описания Ферганской области. Т. 3. – Новый Маргелан, 1890.
5. Описание фармакопостических веществ встечающихся в Средний Азии. Магистр фармации Р. Пальм из Ташкента // Туркестанский сборник. – 1871. – Том 53.
6. Кадилов А.А. История медицины Узбекистана. – Ташкент, 1994.
7. Яворский И. Долина Аму -Даръи в ее верхнем течении. Медико-географический очерк. // Туркестанские ведомости. – 1879.
8. Огудин Н. Народная медицина Средней Азии и Казахстана. – Москва: Ганга, 2021.
9. طب نامه تركى. Noshiri: ميرزا احمد ميرزا كريم اوغلى, – Tashkent: Литография О.А. Порцева, 1330/1911-12.
10. Шакиров А.Ш., Лузина Е.В. К истории лечения переломов и вывихов по данным восточной народной медицины. – Ташкент: Медицина, 1989.
11. Mahmud Hakim Yuyfoniy Xoʻqandiy. Tariq al-iloj. – Qoʻqon, 1332/1913-14. SHI AQF. Toshbosma raqami 101.
12. Федченко А. Заметки о паразитах человека, водящихся в Туркестанском краю. // Турк.сборник. – Т. 57.
13. Назиров М. Ўзбек тилида ёзилган мужаррабат // Oʻzbekiston tibbiyot jurnali. – 2013. – № 2.
14. Асадов Д., Назиров М. Маҳмуд Ҳакимнинг юқумли касалликларни даволаш ва соғлом турмуш тарзини таъминлаш учун ишлатган дори воситалари // Журнал гепато-гастроэнтерологических исследований.– 2021. 1-махсус сон.
15. Добросмыслов А. Ташкент в прошлом и настоящем.– Ташкент, 1912.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 11 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).